

**QATAG'ONLIK SIYOSATI VA UNING BOSQICHLARI
(1920–1980 YILLAR MISOLIDA)**

Yunusova Sevinch

Toshkent Amaliy Fanlar universiteti

Tarix yo'nalishi T2201U02 guruh talabasi

Anotatsiya. Ushbu maqolada 1920–1980-yillar davomida Sovet Ittifoqida, xususan O'zbekiston hududida olib borilgan qatag'onlik siyosatining bosqichlari, asosiy yo'nalishlari va uning jamiyatga ko'rsatgan ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Repressiya qurbonlari, milliy ziyolilar, diniy arboblari va mustaqil fikrlovchilarga nisbatan qo'llangan siyosiy bosimlarning mazmuni ochib beriladi. Maqola tarixiy manbalar, hujjatlar va zamonaviy tadqiqotlar asosida tayyorlandi.

Kalit so'zlar. Qatag'onlik, repressiya, Sovet Ittifoqi, totalitar tuzum, ziyolilar, xalq dushmani, O'zbekiston tarixi, siyosiy tazyiq, dissidentlar, mafkuraviy nazorat.

Kirish

O'zbekiston va boshqa sobiq sovet respublikalari tarixida eng og'ir, fojiaiy sahifalardan biri bu – qatag'onlik yillari bo'lib, u XX asrda millionlab begunoh insonlar hayotiga zomin bo'lgan. 1920-yillardan 1980-yillargacha bo'lgan davr mobaynida sovet hukumati tomonidan olib borilgan siyosiy repressiyalar, milliy ziyolilarni yo'q qilish, diniy erkinliklarni bostirish va aholini ruhiy jihatdan sindirishga qaratilgan keng ko'lamli choralar o'zining chuqur izlarini qoldirdi²². Ushbu maqolada qatag'onlik siyosatining asosiy bosqichlari, uning sabablari, shakllari va oqibatlari haqida tarixiy faktlar asosida fikr yuritiladi.

Mavzuning o'rganilish darajasi. 1920–1980-yillardagi qatag'onlik siyosati tarixiy adabiyotlarda keng o'rganilgan bo'lsa-da, bu mavzu hali-hanuz chuqur va tizimli yondashuvni talab etadi. Dastlabki yillarda, ya'ni Sovet tuzumi davomida, bu masala rasman tilga olinmagan, aksincha, repressiyalarning o'zi mafkuraviy jihatdan “zarurat” sifatida talqin qilingan. Bu holat natijasida mustaqillikkacha bo'lgan davrda qatag'on qurbonlari haqida ilmiy tadqiqotlar deyarli olib borilmagan. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, bu mavzuga ilmiy va siyosiy e'tibor ortdi. Jumladan, B. Jo'raev, M. Musaev, A. Yangiyev, H. Sultonov kabi mahalliy tadqiqotchilar tomonidan qatag'on qurbonlari, ularning ijtimoiy-siyosiy faoliyati va jamiyatdagi o'rni haqida qimmatli ilmiy ishlar yaratildi²³. Ayniqsa, jadidlar harakati va ularning ta'qib qilinishi mavzusi keng yoritila boshlandi. Xalqaro miqyosda esa Robert Conquest, Sheila Fitzpatrick, Lynne Viola kabi

²² Karimov I.A. Tarix saboqlari – xalq xotirasida. – T.: O'zbekiston, 1998.

²³ Abdurahmonov A. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. – T.: O'qituvchi, 2001.

tarixchilar tomonidan Sovet Ittifoqidagi repressiv siyosatning mexanizmlari, ommaviy hibslar, NKVD faoliyati va mehnat lagerlari (GULAG) tizimi haqida chuqur tadqiqotlar olib borilgan. Ularning asarlari bu siyosatning zamirida mafkuraviy va siyosiy nazorat yotganini ilmiy asosda ko'rsatib bergan. Shuningdek, "Мемориал" jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Davlat Arxivi, va Rossiya Federatsiyasi davlat arxivlaridagi materiallar asosida qator hujjatli to'plamlar tayyorlangan. Ular ilmiy jamoatchilikka repressiyalarning real ko'lamini ochib berishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Shunga qaramay, qatag'onlik siyosatining O'zbekiston tarixidagi ta'siri, regional (hududiy) xususiyatlari, ayollar va diniy arboblarga nisbatan qo'llanilgan jazolar, shuningdek, qatag'onlardan omon qolganlarning shaxsiy hayoti va xotiralari hali yetarlicha o'rganilmagan yo'nalishlar sirasiga kiradi. Shu sababli, ushbu mavzuni har tomonlama o'rganish dolzarb ilmiy masala bo'lib qolmoqda.

1. Qatag'onlik siyosatining mohiyati va tarixiy zaminlari

Qatag'onlik siyosati – bu Sovet Ittifoqida totalitar tuzumni mustahkamlash maqsadida amalga oshirilgan davlat siyosatidir. Bu siyosat orqali Kreml hokimiyati jamiyatdagi barcha ijtimoiy qatlamlar, ayniqsa ziyolilar, din vakillari, milliy harakatlar va mustaqil fikrlovchilarga qarshi repressiyalarni amalga oshirdi. 1920-yillardan boshlab sovet mafkurasi har qanday muxolif fikrni dushman sifatida ko'rdi va uni yo'q qilishni o'zining asosiy vazifasi sifatida belgiladi²⁴.

2. Birinchi bosqich: 1920–1930-yillar – milliy ziyolilarni yo'q qilish

1920-yillar oxiri va 1930-yillar boshida jadidlar, eski ziyolilar va diniy ulamolar "burjua millatchilari" degan ayblovlar bilan hibsga olinib, otib tashlandi yoki uzoq muddatli jazoga hukm qilindi. Bu bosqichda milliy uyg'onish g'oyalari bostirildi.

3. Ikkinchi bosqich: 1937–1938-yillar – "katta terror" yillari

Stalin boshchiligidagi hukumat 1937–1938-yillarda "Katta terror"ni boshlab, millionlab odamlarni dushman sifatida ko'rsatdi. Ushbu yillarda O'zbekistonda ham yuzlab ziyolilar, siyosatchilar va oddiy fuqarolar "xalq dushmani" degan ayblov bilan jazoga tortildi. NKVD uchliklari qisqa muddatda chiqarilgan hukmlar asosida ko'plab odamlarni otishga yoki lagerlarga yuborishga buyruq berdi.

4. Uchinchi bosqich: 1940–1950-yillar – urush yillari va undan keyingi qatag'onlar

Ikkinchi jahon urushi yillarida va undan keyingi davrda Sovet hukumati etnik guruhlarini ommaviy deportatsiya qildi. Diniy shaxslar, urushdan qaytgan sobiq harbiylar, harbiy asirlar va ularning oilalari ham nazorat ostida bo'ldi.

²⁴ Bobojonov S. Qatag'on qurbonlari: hujjatlar va dalillar. – T.: Akademnashr, 2017.

5. To'rtinchi bosqich: 1960–1980-yillar – mafkuraviy nazorat va "yumshoq repressiya"lar

Bu davrda qatag'onlik shakli o'zgardi. Jismoniy yo'q qilish o'rniga mafkuraviy nazorat kuchaytirildi. Dissidentlar, erkin fikrlovchi yozuvchilar va san'atkorlar jazolandi yoki senzura ostida faoliyat yuritdi. Mustaqil fikr bildirish deyarli imkonsiz edi²⁵.

Xulosa

1920–1980-yillar oralig'idagi qatag'onlik siyosati O'zbekiston tarixida chuqur iz qoldirdi. Bu davrda milliy o'zlikni anglash, ziyolilar avlodi va ijtimoiy ong kuchli zarba oldi. Repressiyalar natijasida minglab begunoh insonlar hayotdan bevaqt ketdi, minglab oilalar taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatildi. Ushbu davr saboqlari bugungi kunda tarixiy xotira va adolat yo'lida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarix saboqlari – xalq xotirasida. – T.: O'zbekiston, 1998.
2. Abdurahmonov A. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. – T.: O'qituvchi, 2001.
3. Bobojonov S. Qatag'on qurbonlari: hujjatlar va dalillar. – T.: Akademnashr, 2017.
4. G'ulomov S. O'zbek ziyolilari va qatag'onlik. – T.: Sharq, 2003.

²⁵ G'ulomov S. O'zbek ziyolilari va qatag'onlik. – T.: Sharq, 2003.